

חיוב קנס – זכות ממון, או חיוב בית דין

ראשי הפרקים

- א. קנס, מחיובי בית הדין
- ב. תפיסה קודם העמדה בדין
- ג. מאימתי גובין משור התם
- ד. גדר חיוב הקנס
- ה. חיוב קנס על הגברא או על נכסיו
- ו. קנס מדרבנן

א. קנס, מחיובי בית הדין

קיי"ל שאין חיוב לשלם קנס קודם גמר דין, כן איתא בירושלמי כתובות פ"ג ה"י, וכן בארו והכריחו התוס' בב"ק לג. בד"ה 'איכא בינייהו', וכן מבואר בכתובות מא,ב, ואכן הגמ' בב"ק פד,ב אומרת שאין מועד בבבל שכן העדאה בבב"ד. ומשו"ה אף אינו חייב בדיני שמים לשלם כדבארו התוס' בכתובות לג,ב בד"ה 'לאו', וכ"כ הרשב"א בב"ק עה,א, וכן הביא הקצוה"ח בס"א סק"ז ובס"ת סק"ב ובס"ת סק"ד, דבר המורה שאין כל זיקת ממון טרום העמדה בדין. ובכך באר בחידושי הרי"ם בב"ק סה. שחייב בקנס כשעת העמדה בדין, שכן קודם לכן לא היה עליו חיוב ממון אף שלא בידי שמים.

לפי"ז יש להבין שמשום הכי הגמ' בב"ק מ,ב קיבלה את טענת הבעלים שלא היה צריך השומר לשלם מהשור התם את דינו, שכן היה הבעלים מעריקנא ומבריא את השור לאגמא, שכן אינו חייב לשלם לפני פסק דין והעמדה בדין, והיה יכול להבריחו ולחמוק מלהטיל עליו חיוב ממון.

אולם מצאנו בכמה סוגיות שהתייחסו לחיוב הקנס כזכות ממון כבר משעת הנוק, וכי חל חיוב התשלומין משעת ההיזק עוד קודם שעמד בדין.

ב. תפיסה קודם העמדה בדין

הגמ' בב"ק טו,ב אומרת שמהני תפיסה, אף שלא מגבינן קנסא בבבל, ולא דנים דינו של שור תם שפלגא נזקא קנסא, ואפי"ה אם תפס לא מפקינן. והקשו הראשונים בזכות תפיסה זו שנעשית קודם גמר דין.

התוס' שם בד"ה 'ואי תפס' הבינו שתפיסה זו מכח תקנת חכמים מחודשת להשלים נזקו. ור"ת סבר שרק בשעת חימום ובשעת הנזק רשאי לתפוס מהמזיק עצמו.

ברם הרא"ש בב"ק פ"א סי' ב הביא שיטת הרמ"ה וראב"ד, וכן הוא בנימו"י (ו, ב מדפי הרי"ף) שרשאי לגבות אף מעבר לשווי המזיק, ולא דווקא את המזיק עצמו, ומתקנה הוא שישלים נזקו. אך לא יגבה תשלומי כפל ויותר מנזקו בתפיסתו.

הרא"ש חלק על דיעות אלו, וסבר שתפיסה זו מהני מדינא, שכן עביד איניש דינא לנפשיה ומדינא דאורייתא גובה את שמגיע לו בדינו. וכיון שאין דיין שידון בדינו - רשאי לעשות דינו בעצמו. הרי שס"ל לרא"ש, שאף קודם העמדה בדין - רשאי לזכאי בממון ולכן מותר לו לתפוס עד דיהיב ליה כל דמחייב לו מדאורייתא (אף ששיטת הרא"ש, שלא מהני תפיסה בספיקות, בקנס גובה את דינו).

נחלקו הפוסקים אם תפס השני ממנו בחזרה, אם תועיל תפיסתו של השני להשיב לעצמו את ממונו. היש"ש בב"ק סי' מג ס"ל שכיון שמהני תפיסת הראשון וחשיב כשלו, ולא מהני תפיסת השני. שכיון שזכה ראשון בתפיסתו - נחשב ממונו ואין לגזול ממנו. לעומתו סבר הנתיה"מ סי' א סק"ד שכן מהני תפיסת השני, והוכיח כן מדברי הרא"ש בדף יט. (פ"ב סי' ב) שיכול מזיק לחזור ולתפוס מהניזק את שתפס. הרי שבעוד שלישי"ש אחר שתפס - זוכה בממון, לנתיה"מ לא נעשה עליו בעלים בתפיסתו אלא רק מחזיק בממון.

וצ"ב כיצד קודם שנגמר דין בכלל ישנו חיוב ממוני שיוכל לתפוס ולהחזיק, וליש"ש אף לקנות. והא המזיק לא חייב לו אפילו בדיני שמים?

הרא"ש בכתובות (בסוף אלו נערות) הביא דעת הראב"ד בדין מודה בקנס לאחר שבאו עדים, שפטור מקנס. שאף אם יתפוס יוציאו ממנו, שכן פטור. הגם שיתפוס קודם שיודה, לא מהני תפיסתו - שכן אח"כ כשהודה נפטר מחיובו, ולכן מוציאים ממנו. הנה לשיטת הנתיה"מ שרק תפוס ומחזיק בממון ע"י תפיסתו, שפיר יוציאו ממנו, שכן מתברר לבסוף שאין עליו חיוב קנס, ומתברר שמעולם לא החזיק בממון כדין. אך לשיטת היש"ש, כבר זכה בממון ובקנס בתפיסתו, ומדוע יוציאו ממנו את ממונו שזכה בו. על כורחך, שאף לישי"ש אין כאן בעלות גמורה בתפיסה - אלא זכות ממון שזיכתה לו תורה בממון (צריך להזגיש, שאילולא שתפס, לא היתה מגיעה לו זכות זאת אליו. ובשל התפיסה

נעשית כשלו, אך עדיין אינו הבעלים), ואין שני יכול לתפוס בחזרה, אך אם מתברר שפטור - מוציאים ממנו.

הרא"ש בב"ק (פ"א סי' ב) הביא את הגמ' בב"ק עד, ב שאף שרבו גמליאל הודה שסימא את עין עבדו, לא יוצא לחירות. משום שהודה חוץ לבי"ד. ולפי"ז בזה"ז שאין מומחין, אין לנו בי"ד שתועיל הודאתו. נמצאנו שלא מהני הודאה בזה"ז, וכן בארו הרמב"ן (במלחמות בהגוזל עצים), הטור (בסי' שמח), הסמ"ע (בסי' א ס"ק יח) והשי"ך (שם ס"ק טז) שאין דין הודאה בקנס פוטרת מהקנס, ועל כן לעולם תועיל תפיסת הניזק אף לאחר הודאת מזיק. הרי היכא שהודה בבי"ד שחייב בקנס, והו"ל הודאת בע"ד שחייב בקנס, לא מצליח להפטור מכח דין מודה בקנס בהעדר בי"ד.

הקצוה"ח בסי' א סק"ו תמה שאין פיו מחייבו קנס, ואין דין הודאת בע"ד בקנס. ולדבריו, דרוש עדות בדווקא בכדי לחייבו בקנס. על כורחך, שאין התפיסה מבוססת על דין הודאת בע"ד, שכן אינו חייב בקנס מכח הודאת בע"ד, אלא מכח הנזק, ומשו"ה תופס הניזק אם יודע מכך ורשאי להחזיק באשר תפס. וליש"ש יש בכך גם זכות ממון, אך באמת אין בבעלותו ממש. ולכך אם יודה בבי"ד סמוכין, יהא פטור מקנס ויוציאו מהתפוס.

והנה הנמו"י (בסוף פרק המניח יז, א מדפי רי"ף) סבר שמהני תפיסה בזה"ז דווקא כשיש עדים שהזיק, אך בהעדר עדים על הנזק - לא מהני תפיסה אף אם מזיק מודה, ולא תועיל תפיסה שלא בעדים. וכן הביא הטור בסי' שצט, ד את דעת הרמ"ה שלא מהני תפיסת ניזק שלא בעדים בזה"ז, כאשר אין עדות עדים על הנזק. כיון שהוא קנס, ואין חיוב קנס ללא עדים (וכן בארו הסמ"ע בסי' שצט סק"ו ושי"ך שם סק"ג).

אך בטור בסי' שצט הביא שהרא"ש חולק על כך, ומהני תפיסה הגם שאין עדים על הנזק, וכן פסק הרמ"א שם סעי' ג.

ונראה שלשיטתייהו פליגי, שהנמו"י והרמ"ה סברי שאין התפיסה מועלת אלא מכח תקנת חכמים, שתיקנו שישלים נזקו - ודוקא אם ישנה עדות על כך תיקנו, שרק אם בי"ד היה מחייבו, רשאי לתפוס. אך הרא"ש ס"ל שתופס מדינא, ותופס את זכותו הממונית שזכאי לממון זה, אף שבי"ד לא היה פוסק לו כך - כל שיודע שהזיקו, ואפי' ע"י הודאת בע"ד תופס. כלומר, שלנמו"י ולרמ"ה דרוש בי"ד להקנות לו זכות ממון, ולרא"ש מגיע לו הממון כתוצאה מהנזק שהתרחש, אף שלא פסקו בי"ד זכות זו ובלא עדים.

הרי זועקת הקושיא בכפליים, שכן ביי"ד לא היה רשאי להגבותו קנס, והכיצד רשאי הניזק לתפוס (כל עוד אין הודאה בבי"ד שפוטרת אותו מקנס). והכיצד יש לו זכות בממון, עוד בטרם חייב כלל אף בדיני שמים.

ג. מאימתי גובין משור התם

איתא במשנה בבי"ק לג,א שור שוה מנה שנגח שור שווה מאתיים, ואין הנבילה יפה כלום, נוטל את השור. ובארה הגמי שנחלקו התנאים בזכות הניזק בשור. לרי' ישמעאל אמרינן שיושם השור, ולרי' עקיבא יוחלט השור. הרי לרי"ע נעשו שותפים בשור החי מיד, ונפק"מ שאם מכרו והקדישו מזיק אינו מכור, ואם מכרו והקדישו ניזק - מכור ומוקדש. ולרי' ישמעאל, כיון שיכול לסלקו בדמים - השור של מזיק והוא יכול לבדו להקדישו ולמוכרו ולא הניזק.

הברייתא אמרה בגמי' שם לג,ב שאחר העמדה בדין אם המזיק מכרו והקדיש - לא מהני מעשיו.

הקצוה"ח בס' קז סק"א באר שברייתא זו הינה ע"פ דעת ר' ישמעאל, וא"כ רק קודם העמדה בדין יכול לסלקו בזווי ולכן מכור ומוקדש. אך לאחר העמדה בדין - כיון שאף לרי' ישמעאל לא זכאי לסלקו בזווי, לכן לא מוכר ומקדיש, שכן נעשה השור של ניזק. ולפי"ז לא נחלקו ר' ישמעאל ורי"ע אחר העמדה בדין, אלא רק לפני העמדה בדין, ורק לרי"ע מוחלט לניזק קודם העמדה בדין.

תמהו על כך התוס' שם, הכיצד לפני העמדה בדין מוחלט השור, והרי הקנס חל רק אחר גמר דין, ובארו שיש פסוק שחידש שמיד בשעת הנזק חל חיוב קנס של שור תם.

וא"כ יש להקשות, הכיצד בדף מ,ב סברו הבעלים לחמוק מחיובם ולהבריה השור לאגם, והא כבר הוחלט מיד עם הנזק לניזק, וכן הקשו התוס' בדף מ,ב שלשיטת ר"ע הרי גוזל את הניזק, והכיצד יבריחנו. ובארו התוס' שאה"נ אסור היה לו להבריו, אלא רק רצה להתמקח ולהתפשר עימם בדין ולא למוסרו מיידית.

אך הרמב"ם (בהל' נזקי ממון פ"ח ה"ו) פסק שאם מכרו מזיק לפני שעמד בדין מכור, וחוזר בע"ח וגובהו. ובאר המ"מ ס"ל לרמב"ם שברייתא אזלא כרי"ע, ואחר גמר דין מהני מכירתו, עד שיגבהו בע"ח. ולהבנה זו, לשיטת ר' ישמעאל, אף לאחר גמר דין כן רשאי לסלק בזווי, ומשלם לעולם מהעליה, ועל כן לעולם נשאר ברשות מזיק ויכול למוכרו.

ובאר הקצוה"ח בדעת הרמב"ם בשיטת ר"ע עפ"י תרומת הכרי, שלר"ע קודם העמדה בדין לא זוכה הניזק כלל בשור, ורק אחר העמדה בדין הינו של הניזק. ולדבריהם אין פסוק שחידש שמהני תפיסה מיד בעת הניזק, כפי שסברו התוס' דלעיל, אלא דינו ככל דיני תפיסה – ורק אחר העמדה בדין זוכה בממון, ולהכי אין מוריש קנס לבניו, שכיון שאינו זכות ממונית לגביה. וכן באר הברכת שמואל בסי' כד, ב שמשעת הניזק זיכתה תרה לניזק זכות תשלומין מהשור, אך לא קנה את השור ולא מוחלט לו, אלא בשעת העמדה בדין.

אף בתוס' צ"ל שסברי שלר"ע מוחלט משעת נזק מפסוק - זהו על דין הממון, אך לגבות עדיין בעי גמר דין והעמדה בדין. ולפי"ז, רק בשור תם שהזיק גובין משעת העמדה בדין, למפרע משעת הניזק. ובשאר קנסות גובין רק משעת העמדה בדין ולא משעת נזק - אף שהיה זכות ממון משעה ראשונה. להדיא מבואר כן בתוס' בריש פרק שור שנגח ד' וה' בדף לו. בד"ה 'שור' שכל עוד לא עמד בדין, אינו זוכה בו בפועל (ולהבדיל מהרמב"ם שסבר שרק משעת העמדה בדין יש לו זכות ממונית, מכח הנעשה בשעת הניזק, סברי התוס' שמשעת הניזק יש לו זכות ממון, אך לא זכאי בו עד שעת העמדה בדין). ולהבנה זו יש לבאר את דברי התוס' בדין מעריקנא שבדף מ,ב, שכתבו שהוי כגזל להבריח את השור, שכן הינו של ניזק ממש משעת הניזק, ורצה הבעלים להבריחו רק בכדי שיוכל להתפשר עם הניזק. שכן הזכות הממונית מקנה לו את השור התם, ולהבריחו הוא גזל, אף שטרם הביאו לו ב"ד.

לפי"ז למדנו יסוד חדש בדיני קנסות - שישנה זכות ממונית שהתורה מקנה מיד עם הניזק (גם ללא פסוק מיוחד, ודלא כפי שנקטו התוס'). ורק בעלות ממונית גמורה על החפץ, בעי גמר דין ובי"ד לזכות בכך. וכך ביאר הגרש"ש בשערי יושר ש"ז סי' יט וכן בחי' ב"ק סי' כט, שמשעת הניזק חל החיוב ושיעבוד על הגוף ועל הנכסים, ורק בשעת העמדה בדין זוכה ניזק בו וקונוהו.

ד. גזר חיוב הקנס

יש לעיין, האם חיוב קנס היינו שגזרו דין וחיוב ממוני, או שגזרו על האדם על שעשה. כלומר, האם החילו דין על נכסיו בשל שעשה ודין תשלומין איכא בו, או הטילו על גופו חיוב ממון על שעשה. נראה שיש להבין את חיוב בקנס, כי הוא חיוב על הגברא ומחמתו שעבדו וחיבו נכסיו, וא"כ פשיטא שצריך העמדה בדין להחיל את החיוב. ואינו ככל תביעה ממונית שתובע את ממונו. וא"כ הגם שליצור חיוב על ממונו מהני הודאת בע"ד, לא שייך לומר הודאת בע"ד לחייב

גופו, שכן לא מבוקש לחייב את ממונו אלא רצתה תורה להטיל על גופו קנס, ולכן דרוש ביי"ד בדוקא.

לדברים דלעיל למדים אנו, שהתורה מחילה את חיוב הקנס באומרה 'ואת המת יחצונו' – ואז חל חיוב ממון על השור. וביי"ד נצרך רק על הכפיה ובכדי להחיל דין זה על האדם. שהרי בלא שיחייבו ביי"ד, פטור אף מדיני שמים, שכן צריך היטל וקנס ביי"ד על מזיק לשלם את שחייבתו תורה. ולא זוכה בזכות ממונית זאת, אלא רק אחר שמטילים עליו חיוב זה. ולכן מודה בקנס פטור – שכן דרשה תורה שיטילו עליו חיוב, ואם מודה ומחייב עצמו, אין זה היטל ממון. הרי לך, שלא שייך שפיו יחייבו קנס, ואי אפשר שיהא כפייה וקנס לחייבו מכח הודאת בעי"ד.

יש בכך כדי ליתן טעם ולבאר את המהרש"א בב"ק מו"א, שהקשה מדוע נצרכו לומר שפטור המזיק מכח הכלל 'המוציא מחבירו עליו הראיה', די בכך שהוא מודה בקנס, ויש לפטור את המזיק. ובאר המהרש"א, שכיון שיש אומדנא שחייב, אין פטור של מודה בקנס. ולדברים דלעיל שפיר נהירין הדברים, משום שחיוב הממון ברור ואין צריך להטילו, אינו נפטר בהודאתו, שכן לא חידשה בהטלת חיובו בממון. וכן כתב הרב המגיד בהלכות נזקי ממון ט, י והתומים בקצוה"ח בסי' ת סק"א שכשיש עדים שחייב המזיק, והוא מודה איזה תם הזיק, אין בכך מודה בקנס. שכן חיוב קנס הוא היטל וחיוב שמטילים על החייב, ואם כבר הטילו עליו את החיוב מכח עדים או אומדנא, אין להחשיב שהודה בקנס כשמפרט איזה שור תם הזיק.

לדברים אלו צ"ל בבאור הטעם שמהני תפיסה - כיון שאכן חייב לו דין ממון, רק כל שאין ביי"ד להטיל עליו החיוב, לא חייב ליתן אפילו בדיני שמים, אך יכול מכח עביד איניש לבצע מה שביי"ד היו צריכים לעשות ולהטיל - ולוקח את ממונו כדין. ואתי שפיר שאחר התפיסה ברור שאינו בבעלותו וקניינו של תופס - שכן לא החילו על מזיק קנס זה, אך יש לתופס זכות ממונית ליש"ש, או רשות להשאירו בידו לנתיה"מ שכן יש לו זכות ממון בחפץ. וכיון שאין כאן ביי"ד שיוכלו לזכות לו את ממונו ולפסוק קנס בזה"ז - שפיר תופס את שמגיע לו מדינא שזיכתה לו תורה. ולפי"ז משעת העמדה בדין מגבין לניזק את שמגיע לו בדין משעת הנזק.

ה. חיוב קנס על הגברא או על נכסיו

הבאנו לעיל את דעת הרב המגיד בהלכות נזקי ממון ט, י והתומים בסי' פח ס"ק יא (הובא בקצוה"ח בסי' ת סק"א) סברו שכשיש עדים על הנזק, ולא יודעים

איזה שור הזיק ומהיכן לגבות, אין לראות בהודאת מזיק מאיזה שור תם לגבות כהודאה בקנס, שכן ידעו כבר מחיובו של המזיק, ויש לראות בהודאתו כמי שמודה שיש לו נכסים שניתן לגבות מהם. אך הש"ך בסי' ת סק"ו והקצוה"ח שם סק"א חלקו על התומים וסברו כי כל עוד לא ידעו מאיזה שור תם לגבות, חסר בגוף חיוב הממוני, ובהודאתו פטר עצמו ככל מודה בקנס.

ניתן היה לבאר ולראות בכך מחלוקת בהחלת חיוב הקנס; שבעוד לתומים, הטילו את הקנס על הגברא, והוא חייב ממון באחד משוריו עפ"י עדות עדים, והוא גילה לן בהודאתו איזה מהן הינו התם שניתן לגבות ממנו. ואין בהודאתו זו החלת חיוב מחודש, אלא גילוי מהיכן ניתן לגבות את חיובו. בעוד שלש"ך ולקצוה"ח חיוב הקנס הינו על השור התם, וכל עוד לא ידוע איזה שור חייב בתשלומי הקנס, חסר בהחלת חיוב הקנס, ושפיר משמשת הודאתו כבסיס לחיובו, ומודה בקנס פטור.

הנה לרמב"ם שחייב משעת העמדה בדין, ברור כי חיוב הקנס הוא חל על הגברא, ולהכי היו צריכים מעמד ב"ד להחיל את חיובו, כדנקטו הרב המגיד והתומים. ברם לתוס' חייב משעת הנזק, וניתן להבין כי חייבים נכסיו בקנס, והחילו חיוב על השור בלבד, ולא על הגברא, כדבאר הש"ך והקצוה"ח.

אולם לכשנדייק, נמצא שלכו"ע חיוב הינו על הגברא, אלא שנחלקו אם החילו את חיובם רק על הגברא, או בשל חיוב הגברא החילו חיוב על נכסיו. שכן לכו"ע, בטרם העמדה בדין אינו חייב להגבותו, אף לא בדיני שמים. אלא זכות ממון יש לו משעת הנזק, לתוס' ולרא"ש מדינא יש לו בכך זכות ממונית שרק משעת העמדה בדין גובה אותה. ולדעת הרמב"ם, רק משעת העמדה בדין זוכה בה. אלא שסברו הש"ך והקצוה"ח שחיוב זה חייבה תורה את נכסיו, ואת השור התם – רק משעת חיובא דהבעלים, ולתומים נותר החיוב תמיד על הבעלים, ולא על נכסיו כלל.

ו. קנס מדרבנן

בדברים אלו יש לבאר את מחלוקת הפוסקים אם נפטר כשמודה בקנס מדרבנן.

הש"ך בסי' שפח ס"ק נא בשם המרדכי בב"ק רמז קפ והמהרי"ל סבר שרק המודה בקנס מדאורייתא חייב בקנס, אך המודה בקנס מדרבנן חייב, ולא נאמר בו פטור של מודה בקנס. וכן נראה דסברו הגר"א בסי' פז ס"ק פז, והכנה"ג בסי' לח.

אולם המהרש"ל בגוזל בתרא בסי' נ וכן הקצוה"ח בסי' שפח ס"ק יא הביא שטמ"ק ב"ק צא,ב שפטרו את המודה אף בקנס מדרבנן (ברם נראה מקצוה"ח בסי' פז ס"ק לב ובסי' שפו סק"ד שהסכים לש"ד), וכן הביא הפת"ש בסי' שפח סק"ה משו"ת שיבת ציון ומעיל צדקה לפטור במודה בקנס מדרבנן. שכן קנס מדאורייתא הינו היטל וחיוב על גופו שצריך שבי"ד יטיל עליו, ואילו בקנס מדרבנן, נחלקו אם הינו זהה לדאורייתא, או שאין בו הטלת חיוב כדין קנס דאורייתא, אלא הינו חובת תשלומין שחל עליו לשלם, ולא חיוב על הגברא. ובחיוב ממון אין צריך היטל, ודי שמודה בחיוב ממון.

כך יש להבין את דברי השב שמעתתא ד, כה שתמה כיצד סבר הרמב"ם והשו"ע בסי' תיד שאם תפס קנס לא מוציאין מידו, היכא שהסוגיא נותרה בבעיא דלא אפשטא בחובת הקנס. והלא הש"ך בתקפו כהן נקט להדיא שרק בספק בממנא, לא מוציאין מידו לאותם שיטות, אך בספק בקנס – מוציאין לכו"ע. שכל עוד החיוב בקנס אינו ברור, אין יכולת לתפוס, שכיון שלא יביאוהו בי"ד לידי חיוב, אין עליו חיוב כלל. ובאר השב שמעתתא, כי להבדיל מחיוב בקנס שחייב בדאורייתא, שבעינן שירשיעון אלוקים, וכל עוד אין הרשעה וודאית, כמו בספיקות אינו חייב בקנס כלל. בקנס דרבנן, חיובו חכמים תשלום ממון, וכיון שתפס ממון, לא מפקינן ממנו. הרי לן שאין בחיוב בקנס דרבנן הרשעת האדם, והיטל חיוב על הגברא כדין קנס דאורייתא. אלא חובת תשלומין חייבוהו בשל מעשיו, ומובן מעתה שהמודה בקנס שעניינו תשלומין, מחוייב בו ולא נפטור מתשלומיו.